

ССАВЦІ У СКЛАДІ СТЕПОВОГО ФАУНІСТИЧНОГО ЯДРА

Ігор ЗАГОРОДНЮК

Інститут зоології НАН України (Київ)

Сучасна теріофауна Східної Європи складає 137 видів 30 родин (з урахуванням адвентивної складової). Майже половина видів ссавців зареєстрована у степовій зоні, а близько половини останніх є типовими мешканцями степової зони, тобто типово степовим є кожний четвертий вид ссавців.

Власне, цей комплекс степових видів складає основу Степового Фауністичного Ядра (СФЯ), поняття якого введено автором (Загороднюк, 1998, 1999) для аналізу питань охорони зональних фауністичних комплексів і закономірностей поширення наземних видів тварин, конфігурація ареалів яких визначається географічними координатами (Гептнер, 1974).

При визначенні СФЯ повний систематичний список теріофауни проіндексовано згідно із запропонованими раніше критеріями, і кожний з видів віднесено до однієї з трьох груп (Загороднюк, 1998, 1999):

- 1 — види, які відомі для степової зони,
- 2 — види, які є звичайними для степової зони,
- 3 — види, відомі в регіоні лише у складі степових угруповань.

При аналізі таксономічної структури степових угруповань і частки раритетних видів розглянуто тільки види з індексами 2 та 3; для аналізу поширення СФЯ рекомендується обмежувати аналіз видами третьої групи (власне степові). Дані щодо видів ссавців, що складають СФЯ (тобто види контрольного списку з індексами $I=2$ та $I=3$), узагальнено в табл. 1 (всі, окрім гризунів) і табл. 2 (гризуни). Загалом СФЯ включає 47 видів ссавців, у тім числі 4 види комахоїдних, 5 видів кажанів, 8 хижаків, 3 ратичних, 2 зайцеподібних і 25 видів гризунів.

Основу списку становлять види типово степові ($I=3$), що зустрічаються тільки у степовому біомі. Важливою деталлю є те, що ці види, як правило, уникають інтразональних біотопів (зокрема, долин степових річок). У систематичному сенсі цю групу складають гризуни і деякі види комахоїдних і хижих. Ратичні, кажани і більшість комахоїдних не належать до цієї групи.

Список проіндексовано також за охоронним статусом видів згідно з трьома червоними переліками: Червоними книгами України (Щербак, 1994) та Європи (Red Data..., 1997) і Додатками до Бернської конвенції. Всі наведені у таблицях дані відповідають представленим у розгорнутій публікації автора (1999).

Таблиця 1. Ссавці у складі степового фауністичного ядра на проміжку від Дунаю до Дону та їхній охоронний статус (всі ряди, окрім гризунів) *

Назва таксону	RBU-2 (1994)	BC 1979	ERB 1997	RBU-3 (прогноз)
Ряд Erinaceiformes — їжакоподібні				
<i>Erinaceus concolor</i> — їжак білочеревий	—	—	—	—
* <i>Hemiechinus auritus</i> — їжачок вухатий	3	—	L3	0
Ряд Soriciformes — мідичеподібні				
<i>Crocidura suaveolens</i> — білозубка мала	—	A3	—	—
<i>Crocidura leucodon</i> — білозубка білочерева	—	A3	—	3
Ряд Vespertilioniformes — лиликоподібні				
<i>Myotis mystacinus</i> — нічниця вусата	—	A2	—	3
<i>Nyctalus noctula</i> — вечірниця руда	—	A2	—	—
<i>Eptesicus serotinus</i> — пергач пізній	—	A2	—	—
<i>Vespertilio murinus</i> — лилик двоколірний	—	A2	—	3
<i>Pipistrellus pipistrellus</i> — нетопир карлик	—	A3	—	—
Ряд Caniformes — собакоподібні				
<i>Canis lupus</i> — вовк	—	A2	—	2
<i>Canis aureus</i> — шакал	—	—	L3	—
<i>Vulpes vulpes</i> — лис рудий	—	—	—	—
* <i>Vulpes corsac</i> — лис корсак	—	—	—	1
<i>Mustela nivalis</i> — ласка	—	A3	—	—
* <i>Mustela eversmanni</i> — тхір степовий	3	A2	L3	4
* <i>Vormela peregusna</i> — перегузня степова	3	A2	L3	1
<i>Meles meles</i> — борсук європейський	2	A3	—	5
Ряд Cerviformes — оленеподібні				
<i>Sus scrofa</i> — свиня дика	—	A3	—	—
<i>Cervus elaphus</i> — олень шляхетний	—	A3	—	—
<i>Capreolus capreolus</i> — сарна європейська	—	A3	—	—
Ряд Leporidae — зайцеподібні				
* <i>Oryctolagus cuniculus</i> — криль дикий	—	—	—	—
<i>Lepus europaeus</i> — заєць сірий	—	—	—	—
Разом (n=22)	4	14	4	7

Примітка. Назви видів з власне степового фауністичного ядра ($I = 3$) виділено напівжирним. Значення у графі «RBU» (Червона книга України) — за традиційною 5-бальною шкалою охоронних категорій. У графі «BC» (Бернська конвенція) — статус згідно з додатком 2 (A2: species of special concern) та додатком 3 до Бернської конвенції (Annex 3). Статус за Червоною книгою Європи (графі «ERB»): L1 — «globally threatened endemics» (list 1), L3 — «species of special European concern» (list 3) (у списку № 2 відсутні види з регіональної фауни).

Більшість видів-степовиків — це види з нічною наземною (їжаки, тушкани) або цілодобовою підземною активністю (сліпаки, сліпачки), колоніальні (ховрахи, нориці, кролі, тушкани), або поодинокі (хижаки, хом'ячки, мишаки, мишівки, білозубки). На сході регіону до списку додається ще з 10 напівпустельних видів, насамперед, з ряду гризунів. Загалом наведений у табл. 1–2 перелік розширюється при цьому на 15 видів, у тому числі з родів *Diplomesodon*, *Felis*, *Saiga*, *Ochotona*, *Spermophilus*, *Allactaga*, *Pygeretmus*, *Dipus*, *Sicista*, *Spalax*, *Mesocricetus*, *Allocricetus*, *Meriones*.

Таблиця 2. Ссавці у складі СФЯ на проміжку від Дунаю до Дону та їхній охоронний статус (ряд гризунів) [для видів-двійників вказано категорію «материнського» виду]

Назва таксону	RBU-2 (1994)	BC 1979	ERB 1997	RBU-3 (прогноз)
Ряд Muriformes — мишоподібні				
Muriformes: non-Muroidea				
* <i>Marmota bobak</i> — бабак степовий	—	—	—	—
* <i>Spermophilus citellus</i> — ховрах європейський	1	A2	—	1
* <i>Spermophilus pygmaeus</i> — ховрах сірий	—	—	—	2
<i>Spermophilus suslicus</i> — ховрах крапчастий	—	A2	L1:vu	1
<i>Spermophilus odessanus</i> — ховрах подільський	—	[A2]	[L1:vu]	1
* <i>Allactaga major</i> — тушкан великий	2	—	—	1
* <i>Stylodipus telum</i> — кандибка	2	—	—	2
* <i>Sicista subtilis</i> — мишівка степова	3	A2	L3	3
* <i>Sicista severtzovi</i> — мишівка темна	—	[A2]	[L3]	3
* <i>Sicista betulina</i> — мишівка лісова	—	A2	L3	3
Muriformes: надродина Muroidea				
* <i>Nannospalax leucodon</i> — сліпак білозубий	2	—	L1:vu	3
<i>Spalax zemni</i> — сліпак подільський	3	—	—	3
* <i>Spalax graecus</i> — сліпак буковинський	3	A2	L1:vu	2
* <i>Spalax arenarius</i> — сліпак піщаний	2	—	L1:vu	3
<i>Spalax microphthalmus</i> — сліпак звичайний	—	—	L1:vu	—
* <i>Sylvaemus arianus</i> — мишак степовий	—	—	—	—
<i>Sylvaemus uralensis</i> — мишак уральський	—	—	—	—
* <i>Mus spicilegus</i> — миша курганцева	—	—	—	—
<i>Cricetus cricetus</i> — хом'як звичайний	—	A2	—	—
* <i>Cricetulus migratorius</i> — хом'ячок сірий	—	—	—	4
* <i>Ellobius talpinus</i> — сліпачок степовий	—	—	—	2
* <i>Lagurus lagurus</i> — строкатка степова	—	—	—	2
* <i>Microtus socialis</i> — полівка гуртова	—	—	—	—
<i>M. rossiaemeridionalis</i> — полівка лугова	—	—	—	—
Разом (n=25)	8	8	9	16

У табл. 1–2 наведено охоронні категорії видів степових ссавців та прогноз на кінець ХХ ст. З 47 видів ссавців СФЯ тільки 15 не внесені до жодного з «червоних» списків. З них стан популяцій лише 10 видів не викликає занепокоєння, серед них тільки 5 власне степових, а саме: кріль, бабак, мишак степовий, миша курганцева і нориця гуртова. Аналіз даних свідчить про сталу тенденцію до розмивання степових фауністичних угруповань та стирання їх відмінностей від угруповань суміжних лучних і інтрозональних біотопів.

Геттнер В. Г. О некоторых особенностях распространения млекопитающих в Европейской части Советского Союза // Symposium Theriologicum II (Врно, 1971). — Praha: Academia (Publ. House of the Czechoslov. Acad. Sci.), 1974. — С. 93–97.

Загороднюк І. Таксономічна структура теріофауни степової зони України // Актуальні питання збереження та відновлення степових екосистем. — Асканія-Нова, 1998. — С. 274–277.

Щербак М. М. (ред.). Червона книга України. Тваринний світ. — Київ: Укр. енцикл., 1994. — 464 с.

Red data book of European vertebrates (final draft for review: November 28, 1997). — Strasbourg, 1997. — 154 p.